

Mr Hatidža Čar-Drnda

ZBIRKA SIDŽILA GAZI HUSREV-BEGOVE BIBLIOTEKE

Za izučavanje naše nacionalne historije za više od 5 stoljeća turske vlasti, kao i historije Osmanskog Carstva u cijelosti, uz katastarske popisne knjige (deftere), sačuvane do 17. stoljeća, prvorazredan izvorni materijal čine sudski registri — sidžili. Sidžil je zbirka dokumenata sudije jednog određenog teritorijalno-administrativnog područja, nastala kao rezultat njegove sudske djelatnosti u određenom vremenu. Organizacija sudstva u turskom državnom uređenju bitno se razlikovala od sudstva u zapadnoj feudalnoj Evropi. U turskom društvenom sistemu sudska vlast bila je odvojena od upravne. Sudsku upravu centralna vlast je povjeravala posebnom organu — kadiji, koji je bio izvršilac i zaštitnik islamskog prava — šerijata i državnih zakona (kanuna). Teritorij na koji se protezala nadležnost jednog kadije zvao se kadiluk. Jedan kadiluk mogao je obuhvatiti više manjih teritorijalno-upravnih jedinica — nahija, gdje je kadija postavljao svoje zastupnike — naibe. Naibi su također bili sudije, ali u sudijskoj hijerarhijskoj ljestvici nalazili su se na najnižem mjestu. Najviši položaj zauzimao je šejhul-islam, zatim kazi-asker, mula, kadija i naib.¹ Kadijska djelatnost nije se iscrpljivala vršenjem isključivo sudijske djelatnosti. Pošto u turskom društvenom sistemu nije postojao organ opće nadležnosti, kadija je bio ovlašten da izvršava razne naredbe centralne i lokalne vlasti, tako da je imao izvjesne ingerencije u domenu izvršne vlasti na području gdje je obavljao dužnost kadije, ili naiba. Njima su upućivane sultanske naredbe, upute i instrukcije koje su se odnosile na njihove administrativne oblasti, kao i slične vrste dokumenata koje je izdavala kancelarija oblasnog namjesnika. Njih su kadije redovno unosile u svoje sidžile, i zahvaljujući tome mnogi takvi dokumenti su se i sačuvali do danas.

Usljed širokog obima kadijine nadležnosti sidžili mogu sadržavati veoma raznovrsnu materiju za izučavanje političke, društvene, ekonomske i kulturne historije jedne regije ili šire cjeline.

Sidžil sadrži broj dokumenata koji je srazmjeran broju obavljenih sudijskih aktivnosti. Ima slučajeva da je u istu knjigu aktivnost bilježilo nekoliko kadija, pa su u nekim sidžilima zabilježeni događaji u većem vremenskom rasponu. Sidžil obično sadrži sljedeće vrste dokumenata:

¹ I. H. Uzunsarsili, Osmanli devletin in ilmiye teskilati, Ankara, 1965, 83—143:

— cjelovite prepise službenih akata koje je upućivala centralna ili lokalna administracija,

— *prepis fermana* i drugih sultanskih pisama (sultanske naredbe i instrukcije);²

— *prepise berata* (diplome o postavljanju na neku dužnost).³

— *prepise bujuruldija* (akti namjesnika provincija); ova vrsta dokumenata sadrži naredbe, obavještenja i instrukcije izdate u vezi sa promjenom na prijestolu, u vezi sa prikupljanjem raznih državnih potraživanja, u vezi sa naimenovanjem namjesnika, sa predstavkama, pojedinaca, ili grupe građana; naredbe da se izvrši inspekcija u vezi sa pojavom hajduka i drugih odmetnika, zatim razne instrukcije u vezi sa pripremama za rat, ili u vezi sa vođenjem rata. Ovi dokumenti predstavljaju nezaobilaznu građu za izučavanje poreskog sistema, društvenih i političkih prilika u određenoj oblasti i u Osmanskom Carstvu.

— *ilame* — kadijino rješenje u vezi sa nekim izloženim sporom,

— *hudžete* — kadijino rješenje;

— *arzuhale* — prepise žalbi ili molbi koje je kadija pisao namjesniku provincije, ili direktno sultanu u ime pojedinca, grupe ljudi nekog određenog zanimanja, ili stanovnika jednog sela, mahale (gradska četvrt) ili grada. Za pisanje arzuhala davala se i taksa čija je suma ovisila od sadržaja molbe. U jednom sidžilu zabilježeno je da je taksa za arzuhal 1754. godine iznosila 143 groša.⁴ Prepis svakog arzuhala popraćen je prepisom namjesnikova odgovora sa zahtjevom da se na sudu utvrdi činjenično stanje, da sporna stranka dođe u kancelariju namjesnikovu (Bosanski divan), ili se dostavlja rješenje, gotovo uvijek u korist stranke koja se žali.

— *vakuf-name* — zadužbinske povelje;⁵

— *ostavinske rasprave*. Ostavština umrlih lica, koja imaju nasljednike, na sudu se popisuje i kao takva ulazi u sidžil. Svaka stavka posebno je upisana sa njenom novčanom vrijednošću. Od ukupne novčane vrijednosti odbiju se sudski troškovi, troškovi sahrane, eventualni dugovi, a ostatak je raspoloživ za diobu. Sinovi su dobijali dva puta veći dio u odnosu na kćeri, što je sasvim razumljivo s obzirom na obaveze muških članova u tom vremenu. Ovi dokumenti su veoma dragocjeni i značajni za izučavanje različitih oblasti društvenog života: za izučavanje kulture stanovanja, kućnih i odjevnih predmeta; materijalnog, a ujedno i socijalnog statusa pojedinca ili društvenog sloja kojem je pripadao, kulturnog nivoa, a u dobroj mjeri može se pratiti ekonomska situacija i kompariranjem podataka sagledavati slika eko-

² M. Selmanović, ferman — diplomatički osvrt, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF) br. 26. Sarajevo, 1978, s. 115—131.

³ M. Selmanović, Berat kao diplomatička vrsta u turskoj arhivistici, POF br. 35, Sarajevo, 1985, s. 169—209.

⁴ Visočki sidžil br. 67, dokumenat 3, s. 7 Sidžil se nalazi u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu.

⁵ Dr H. Kaleši, Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku, Priština 1972.

nomskog kretanja pojedinih artikala, odnosno njihov značaj u vremenu u kojem su korišćeni.

— *bračni ugovori*. Ovi dokumenti sadrže imena lica koja sklapaju brak, imena njihovih očeva ili prezimena, zanimanje ženika, kao i imena njihovih opunomoćenika i svjedoka sa istim podacima. U dokumentu je naznačen i iznos koji nevjesta dobija prilikom vjenčanja od muža, a raspolaže slobodno s njim u slučaju razvoda, ili muževljeve smrti (mehrul-muedžel). Taj novčani iznos odraz je materijalnog i socijalnog statusa ljudi određene kategorije. Oznaka profesionalne djelatnosti koja je često naznačena uz imena aktera bračnog čina može poslužiti za izučavanje socijalne i poslovne strukture stanovništva. Na kraju svakog zapisa bračnog ugovora zapisana su i imena svjedoka čina, često sa podacima o njihovoj profesionalnoj djelatnosti. Obično su to ugledni stanovnici mjesta.

— *kefileme* — dokumente o uzajamnom jamčenju stanovnika jedne ili više mahala, ili naselja. Ponekad je uzimana od ljudi određene konfesionalne pripadnosti.⁶ Oni su uzajamno jamčili jedan za drugog u slučaju narušavanja javnog reda i mira, ili u slučaju nekih određenih nemira i pobuna. Jamci su mogli biti samo muškarci stariji od 19 godina. Obično je jamstvo uzimano na valijin zahtjev i često se uz popis kefileme nalazi i prepis bujuruldije iz koje se saznaje razlog jamčenja. Ova vrsta dokumenta dragocjena je za izučavanje socijalnog i konfesionalnog sastava stanovništva.

— *in' am defteri* — su propisi posjednika čiftlika, sa oznakom mjesta gdje se čiftlik nalazi i novčanim iznosom koji je vlasnik čiftlika obavezan dati za taksit.⁷ Ovi su dokumenti nezaobilazni za izučavanje čiftličkog sistema u Osmanskom Carstvu.

— *brojni su dokumenti o zbrinjavanju maloljetnih lica*, čiji su roditelji umrli. Sud im redovno određuje tutora koji se brine o takvoj djeci i njihovoj imovini, a račune polažu sudu.

— *dokumenti o oslobađanju iz ropstva*. Ropstvo je u Osmanskom Carstvu imalo patrijarhalni status, a u skladu sa islamskim vjerskim učenjem oslobađanje lica statusa roba bio je vjerski imperativ. Svi ugledni i materijalno situirani ljudi ispunjavali su taj vjerski čin. Oslobođeno lice bivalo je član porodice, ili je postajalo ekonomski samostalno. Neki bivši robovi zauzimali su značajne društvene funkcije u Osmanskom Carstvu, kakav je slučaj sa kliškim i požeškim sandžakbegom Murat-begom Tardićem.

Položaj roba u osmanskom društvenom sistemu može se sagledati i iz brojnih sidžilskih dokumenata;

— *tužbe različite vrste*,

— *izjave na sudu u vezi sa raznovrsnim predmetima*.

⁶ H. Kreševljaković, Cifilema sarajevskih kršćana iz 1788. godine POF br. III-IV/1952—53, s. 137—195.

⁷ A. Sućeska, Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i šakka, POF, sv. X—XI, 1960—61, s. 75—112; Taksit, Separat iz godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu br. VIII, Sarajevo 1960.

Osim navedenih dokumenata sidžili mogu sadržavati i još niz drugih dokumenata (upravne i pravne prirode) Svi oni čine historijski medij za sagledavanje realnosti vremena u kojem su nastali, pa se društveno-politička, ekonomska i kulturna kretanja Osmanskog Carstva i provincija u njemu ne mogu objektivno saznati bez izučavanja i analize ovih dokumenata. I pored toga, u našoj historiografiji njihovom izučavanju nije posvećena dužna pažnja.⁸ Na prostoru naše zemlje najveći broj sidžila nalazi se u Makedoniji i Bosni i Hercegovini. Regesta sidžila koji se nalaze u Makedoniji najvećim dijelom su publikovana (vidjeti bilj. 8), dok se od Orijentalnog instituta u Sarajevu i Gazi Husrev-begove biblioteke, također, u Sarajevu u čijim se arhivskim fondovima nalazi najveći broj sidžila očekuje da za projekat historije Bosne i Hercegovine učine ozbiljniji napor u vezi sa publikovanjem ovih dokumenata, u kojima je sukus historijskih realnosti jednog značajnog perioda.

U zbirci sidžila Orijentalnog instituta u Sarajevu nalazi se 66 knjiga,⁹ dok je zbirka sidžila Gazi Husrev-begove biblioteke znatno bogatija i sadrži 85 knjiga.¹⁰

Najveći broj sidžila u Gazi Husrev-begovoj biblioteci su protokoli sarajevskog suda. Sarajevo je tokom egzistencije osmanske vlasti na našem prostoru znatan period bilo administrativno-upravno središte bosanskog ejaleta, a stalno središte sarajevskog kadiluka.¹¹ Kadija u Sarajevu imao je rang mule, a svoje naibe imao je u nahijama sa-

⁸ Doprinos izučavanju sidžila dali su neki naučni radnici O. A. Sokolović, Tešanji prije tri stoljeća, Narodna uzdanica Kalendar za 1922. godinu, god. X, Sarajevo, 1941, s. 166—176, C. Truhelka, Pobirci iz jednog jajačkog sidžila, Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM) XXX Sarajevo 1918, s. 157—175; Turski dokumenti za istorijata na makedonskrite narod, Serija Prva, tom I, red. M. Sokolovski, A. Starova, V. Boškov, F. Ishak, Skopje, 1963; Tom II, red. V. Boškov, Skopje, 1966; Tom III, M. Sokolovski, Skopje 1969; Tom IV, red. V. Boškov, Skopje 1972; V. Boškov, Zum Diplomatischen aspekt der sigilukkunden, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Wiesbaden, 1977, 1116—1121; F. Dž. Spaho, Sidžil blagajskog kadije iz druge polovine 18. stoljeća, Poseban otisak »Tribunia« br. 3, Trebinje 1977, s. 195—210; H. Čar-Drnda, Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740—1746. kao istorijski izvor, Naše starine br. 2 Sarajevo 1984, s. 119—126, M. Mujić, Sidžil mostarskog kadije, 1632—1634, Mostar, 1987.

B. Nedeljković, Sarajevski sidžil iz godine 1555—58, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd X, 1934. br. 2, str. 189—199, br. 3—4, str. 418—434.

Najviše pažnje sidžilskoj građi u svojim radovima posvetio je H. Kreševljaković čije ćemo radove na odgovarajućim mjestima citirati, zatim H. Šabanović, A. Bejtić, A. Sućeska, A. Aličić, a mnogi dokumenti iz sidžila nalaze se u Hronici M. E. Kadića.

⁹ F. Dž. Spaho, Arhiv Orijentalnog instituta u Sarajevu, POF br. 25, Sarajevo 1975, 45—56.

¹⁰ F. Spaho, Gazi Husrev-begova knjižnica, Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo-godišnjice, Sarajevo, 1932, s.

¹¹ H. Šabanović, Bosanski pašaluk — postanak i upravna podjela, Sarajevo 1982

ili dvije kada je razrješen dužnosti. Čekajući novo naimenovanje obavljao je neku novu službu.¹⁷ Na dužnost sarajevskog mule mogao je biti naimenovan kandidat određenog stepena obrazovanja, obično kandidat sa završenom medresom ranga sahn-i seman¹⁸. To mjesto obezbjeđivalo je znatan materijalni položaj i društveni ugled. U vrijeme krize društvenog sistema u Osmanskom Carstvu dešavalo se da mjesto sarajevskog mule dobiju ugledniji ljudi iz prestonice ili drugih velikih gradova, koji su u Sarajevo slali svoje naibe da u njihovo ime obavljaju sudsku praksu. To je naročito bilo izraženo u devetnaestom stoljeću.¹⁹ Bilo je slučajeva da je jedan kadija više puta vršio dužnost sarajevskog kadije.²⁰

Osamnaesto stoljeće značajan je period u historiji Bosne i Hercegovine. Osmansko Carstvo vodilo je ratove na širokom prostoru za očuvanje integracije svog prostora. Bosna, kao integralni dio Carstva učestvovala je u svim ratovima. Refleksi svih tih događanja koja su se odražavala na ekonomski, socijalni i kulturni život ove provincije sadržani su u dokumentima ovih sidžila, a upravo ovo i devetnaesto stoljeće slabo su istraženi i osvijetljeni. Na osnovu dokumenata sadržanih u njima mogu se izučavati razni problemi vezani za prošlost Bosne:

— položaj kadije u sarajevskom kadiluku i njegove kompetencije, kao i položaj i uloga kadije u osmanskom društvenom sistemu. Analizom dokumenata uočava se da je on i kao kadija i kao službenik opće nadležnosti imao široka ovlaštenja. Iako su nahije sarajevskog kadiluka: Visoko, Fojnica sa Kreševom, Neretva i Prozor imali svoje naibe, neki sporovi iz ovih nahija rješavani su na sarajevskom sudu.²¹

— teritorijalno uređenje sarajevskog kadiluka, kao i upravnog sistema u njemu;

— naimenovanja svih lica koja su bila namjesnici Bosne i Hercegovine registrovano je u sidžilima sarajevskog suda, pa se njihova smjena kontinuirano može pratiti kroz osamnaesto i devetnaesto stoljeće, odnosno do kraja trajanja osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Namjesnici pokrajina imali su veliku svitu, koja se, zajedno sa vojskom u kompletnom sastavu, kretala sa valijom.²² Stanovništvo određene oblasti bilo je dužno da prema tekućim cijenama obezbijedi potrebne količine namirnica za ljudstvo i stoku, kao i prenočište. Često su u takvim dokumentima navedeni i hanovi u kojima bi pratnja konačila. S obzirom da je to bio impozantan broj, bilo je neophodno obezbijediti i velike količine namirnica, što je predstavljalo

¹⁷ Analizom sidžila to se može konstatovati. Pogledati A. Bejtčić, Sarajlija Abdulah Drnišlija...

¹⁸ I. H. Uzunčaršili, Osmanli..., H. Inaldžik, Osmansko Carstvo, Beograd, 1974.

¹⁹ Vidjeti: F. Spaħo, Gazi Husrev-begova knjižnica..., zatim sidžile sarajevskog šerijatskog suda u GHB.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² A. S. Aličić, Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine, Sarajevo, 1983.; GHB, sidžil br. 32, dokument (d) 1, str. 52—56; sidžil br. 33 s. 84, sidžil br. 37 str. 50.

napor za stanovništvo određene oblasti. Godine 1799. za valiju Mehmed-pašu i njegovu svitu trebalo je obezbijediti namirnica u vrijednosti 100.046 groša.²³ Spisak potrebnih namirnica sadržavao je i novčanu vrijednost pojedinačno za svaku stavku, pa, pored toga što mogu poslužiti za analizu društvenih i političkih prilika, dragocjeni su i za analizu proizvodnje namirnica i njihove ekonomske vrijednosti. Ovi sarajevski sidžili sadrže brojne dokumente u kojima su naznačene namirnice koje je trebalo da obezbijedi sarajevska nahija. Određene količine hrane i drugih potreba razrezivane su na 22 zajednice (džemata) sarajevske nahije;

— brojni su dokumenti o prikupljanju taksita u sarajevskoj nahiji.²⁵ Fiksna suma taksita uvećavana je raznim taksama i novčanim doprinosima za usluge izvršene u korist popravki tvrđava, vojne opreme i raznih drugih usluga u korist države. Često je krajnja suma nekoliko puta veća od fiksne sume taksita. U sarajevskoj nahiji čitava suma proporcionalno je djeljena na 22 zajednice nahije.²⁶ Uz ove dokumente često se nalaze i spiskovi vlasnika čiftlika koji su, također, bili dužni za taksit dati određenu novčanu sumu, srazmjerno veličini čiftlika i njegovu bonitetu. Tu su zabilježeni i spiskovi vlasnika čiftlika i drugih nahija sarajevskog kadiluka. Bez analize ovih dokumenata teško se može pouzdano pratiti proces razvoja čiftličkog sistema u ovom kadiluku, u Bosni i šire.²⁷

Posebnu važnost ovi sidžili imaju za izučavanje prošlosti Sarajeva i njegove okoline. Za tu svrhu naročito su važni dokumenti o vjenčanju, kao i dokumenti o ostavštini. U sidžilima iz 18. i 19. stoljeća vjenčani ugovori su odvojeni od drugih dokumenata i pisani su u drugom dijelu knjige, tako da su podaci koje sadrži istraživaču lako uočljivi i potpuno pristupačni.

U dokumentima o ostavštini redovno je naznačeno i ime gradske četvrti (mahale) gdje je umrli stanovao, pa se kontinuirano kroz 18. stoljeće može pratiti teritorijalna rasprostranjenost Sarajeva sa svim njegovim ulicama.²⁸ Najveći broj ulica su homonimi, dok neke ulice nose naziv i po profesionalnoj djelatnosti, kao kazandžiluk, svilena ulica i slično. U tim dokumentima nalazi se popis raznih vrsta kućnih predmeta, npr. razne vrste satova, zatim razne vrste odjevnih predmeta, kućnog namještaja, posuđa, posteljine (raša jastuk, banjalučki jastuk, beledi jastuk, demi jastuk) i drugih predmeta na osnovu kojih se može izučavati kultura stanovanja u Sarajevu kroz osamnaesto stoljeće. Tu su prisutne i razne vrste oružja: raznovrsni mačevi, među kojima se spominje fojnički mač, kratka i duga puška, pištolj i sl., pa se mogu koristiti i za studije o istoriji naoružanja. Posebnu vrijednost predstavljaju popisi knjiga koji se, također, nalaze u ovim

²³ GHB, sidžil br. 39, s. 64.

²⁴ GHB, Sidžil, br. 39, s. 64.

²⁵ Pogledati sidžile br. 10—39.

²⁶ Isto.

²⁷ GHB, Sidžil, br. 33, s. 20—24 i drugi sidžili iz 18. stoljeća.

²⁸ Građu iz sidžila koristio je A. Bejtić za studiju »Ulice i trgovine Sarajeva«, Sarajevo, 1973.

rajevskog kadiluka, a povremeno i u samom Sarajevu, jer zbog narastajućih dužnosti nije uspjevao izvršavati sve obaveze.¹²

U ovoj zbirci sidžila najstarije su tri knjige koje potiču iz XVI stoljeća. Najstariji je registrovan pod brojem 1. i predstavlja fragmente sarajevskog suda sačuvane i izljepljene na stranicama jedne sveske. Sveska broji 62 stranice, a najveći broj, njih 40, su prazne. Na stranici 22. nalazi se vakufnama Kemal-bega iz 1541. godine (948. god.) koja nije sadržana u zbirci najstarijih vakufnama iz Bosne i Hercegovine.¹³ Ovaj sidžil sadrži i neke dokumente iz 1551. (959. god.) godine.

— drugi sidžil, također, sarajevskog kadije datira iz 1555—1558. god. (963—965.). On je kompletan i sadrži 442 stranice sa 1.373 dokumenata.¹⁴

— treći sidžil sarajevskog kadije datira iz 1565—1566. godine. Nedostaje mu uvodni dio, a ima 468 stranica.

Ova tri sidžila, uz katastarske popise bosanskog sandžaka, predstavljaju riznicu materijala za izučavanje društvene i ekonomske strukture tadašnjeg bosanskog sandžaka, u ranom periodu egzistencije Osmanskog Carstva na našem prostoru. Pored ovih bitnih pitanja može se posmatrati pravni položaj stanovništva i njegova diferenciranost na određene slojeve, zatim zakonitosti u razvoju grada u to vrijeme, gradska proizvodnja, uticaj grada na razvoj sela i niz drugih veoma bitnih pitanja.

Sačuvano je 37. sidžila iz XVIII stoljeća. Najveći broj — 34 knjige su protokoli sarajevskog suda. Jedna knjiga, koja nije kompletna sačuvana, čini protokol mostarskog kadije Sejid Ahmeda iz 1768. godine; jedna knjiga-protokol fojničkog naiba, također nekompletna, datira iz 1763. godine; jedna knjiga predstavlja sak-sidžil, zbirku dokumenata koju je ispisao neki kadija da mu bude uzor za sudsku praksu. Sadrži dokumente iz 1753, 1754, 1755, 1762 i 1764. godine,¹⁵ koji, također, mogu poslužiti kao prvorazredan materijal za izučavanje političkih i društvenih prilika u Bosni u to vrijeme.

Gotovo svi sidžili sarajevskog suda su kompletni, osim brojeva 3 i 4, kojima nedostaje uvodni dio iz kojeg se vidi koji je kadija i kada započeo svoju sudsku praksu. Kadija u Sarajevu imao je rang mule, a sarajevski kadiluk pripadao je četvrtom stepenu, najnižem stepenu mula.¹⁶ Kontinuitet kadijine službe trajao je jednu godinu,

¹² A. Bejtić, Sarajlija Abdulah Drnišlija i njegov zbornik bosanskih memorijala 1672—1719. Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. LX, Odjeljenje društvenih nauka knj. 19. Sarajevo, 1977, 201—241.

¹³ Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijeka) Sarajevo 1985.

¹⁴ Regesta ovog sidžila izradio je H. Šabanović. Rukopis se nalazi u GHB, br. 6472. Na osnovu ovih registra B. Nedeljković napisao je prikaz sidžila: B. Nedeljković, Sarajevski sidžil iz 1555—1558. . .

¹⁵ Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB), mostarski sidžil br. 5; sidžil fojničkog naiba br. 7; sidžil br. 6.

¹⁶ H. Šabanović, Popis kadiluka u Evropskoj Turskoj od Mostaraca Abdulaha Huremovića, Glasnik zemaljskih muzeja u Sarajevu (GZM), god. LIV — 1942, Sarajevo, 1943, 307—356.

dokumentima. U vremenu o kojem govorimo knjiga je predstavljala dragocjenost. Kaligraf je rukom pisao, plavom i crvenom tintom, zlatnom bojom iluminirao, a mudželit je ukoričavao u kožni, često dekorativan povež. Njena vrijednost se kretala u zavisnosti od ljepote rada tih umjetnika. Gotovo u svakom ostavinskom dokumentu prisutna je knjiga »Kelami kadim« što je, ustvari, naziv za Kur'an. Vrijednost ove knjige zavisila je od umjetničkog rada i kretala se od 1000—14.400 akči.²⁹ U sidžilu br. 10 popisana je zbirka od 73 knjige, čija je vrijednost iznosila 40.565 groša, dok je vrijednost ukupne zaostavštine iznosila 1,299.763 groša. U sidžilu br. 18 popisana je zbirka knjiga u ostavštini Ismail-bega Dženetića, sina Ahmed-age. Vrijednost popisane zbirke je 41.156, dok je vrijednost zaostavštine 3,187.034 groša.³⁰ Ove dvije zbirke navodimo samo kao primjer, dok je njihov broj u manjem, ili većem iznosu prisutan i u drugim sidžilima. Mnoge od ovih knjiga bile su udžbenici u mektebima i medresama, i njihovo izučavanje značajno je i za upoznavanje školstva u Bosni i Hercegovini. Na osnovu svih prisutnih predmeta i novčane ukupne vrijednosti može se saznati materijalni i socijalni položaj građana Sarajeva.

U sidžilima se nalazi i nekoliko dokumenata koji se odnose na sarajevsku tvrđavu. Iz njih se može proučavati struktura tvrđave, zatim vrste materijala koje su upotrebljavane za gradnju i restauraciju. Tu se spominje i Hasan-aga, glavni arhitekta za Bosnu.³¹ Prema predračunu troškova za popravak sarajevske tvrđave 1776. godine trebalo je obezbijediti 1,142.280 groša. Dio tih troškova trebalo je da obezbijede nahije sarajevskog kadiluka: Visoko, Fojnica, Prozor i Neretva.³² Sarajevska tvrđava bila je i zborna mjesto vojske bosanskog sandžaka prilikom priprema za vojni pohod. U takvim situacijama nahije sarajevskog kadiluka bile su dužne po tekućoj cijeni obezbijediti određene količine žitarica potrebne za dvopek i druge vrste prehrambenih proizvoda. Godine 1781. nahije sarajevskog kadiluka trebalo je za sarajevsku tvrđavu da obezbijede 2.000 keyla prosa.³³

U Sarajevu je postojala menzilhana. Kuririma i drugim službenicima koji su obavljali zadatke po državnom nalogu obezbjeđivala je konje. Nadzor nad kompletnim poslovanjem vodio je menzildžija, čiji je kontinuitet službe trajao godinu dana. Sarajevska nahija svake godine obezbjeđivala je određenu sumu novca za ovu menzilhanu, u skladu sa visinom realizovanih troškova. Jednu trećinu tih troškova snosila je visočka nahija, a ostale dvije trećine podmirivale su zajednice sarajevske nahije.³⁴

Iz XIX stoljeća sačuvano je 45 sidžila od 1800—1850. godine, koji su cjeloviti i kontinuirano slijede jedan drugog. Oni sadrže pre-pise sultanskih dokumenata i provincijskih namjesnika iz kojih se

²⁹ GHB, Sidžil, br. 11 s. 26 i drugi sidžili.

³⁰ GHB, Sidžil, br. 10, s. 16; Sidžil br. 18, s. 14.

³¹ GHB, sidžil br. 18, s. 114—115.

³² GHB, sidžil br. 18, strana 118.

³³ GHB, sidžil, br. 21, str. 49.

³⁴ GHB, Sidžili osamnaestog i devetnaestog stoljeća sadrže podatke o ovoj menzilhani: GHB, sidžil br. 21, s. 90; sidžil br. 3, s. 172; sidžil br. 35, s. 122, sidžil br. 37, s. 32; sidžil br. 38, s. 204.

moгу izučavati političke i društvene prilike u Carstvu, a naročito u Bosni, koju su u to vrijeme potresali burni događaji. Ovdje ćemo istaći kopiju fermana o ukidanju janičara³⁵ i kopiju bujuruldiје o jednoj akciji koja je preduzeta u vezi sa tim. Naime, kada je buknuła pobuna janičara u Sarajevu, došao je Abdurahim paša sa 10.000 vojnika da uguši njihovu pobunu. Hranu za vojsku morale su obezbijediti sve nahije bosanskog pašaluka³⁶. Vojska se nalazila u pripravnom stanju, naročito na granicama, u slučaju eventualnih napada. Svi kadiluci bosanskog sandžaka, srazmjerno veličini, bili su dužni obezbijediti proso, ječam i kukuruz³⁷. U jednom dokumentu nalazi se popis novo-organizovane vojske — suvari redifa u Sarajevu, Visokom, Prozoru, zatim kadilucima Višegradu i Čelebi Pazaru.³⁸ Svi kadiluci, također, su bili dužni obezbijediti novčana sredstva za egzistenciju nove vojske u tvrđavama.³⁹

U ovim sidžilima nalazi se nekoliko dokumenata o utvrđivanju vrijednosti groša u odnosu na zlatni novac koji je bio u upotrebi u svijetu. Evidentirane zbirke zlatnog novca i srebrenih akči i njihova protuvrijednost izražena u grošima i dirhemima značajne su za izučavanje ekonomskih kretanja u Osmanskom Carstvu, pa i u Bosni i naročito za kolekcionare-numizmatičare.⁴⁰

Za izučavanje poreskog sistema i poreskih opterećenja u našim krajevima u vrijeme trajanja osmanske dominacije neophodno je izvršiti analizu dokumenata o prikupljanju taksita kroz osamnaesto i devetnaesto stoljeće. Ovi dokumenti, osim sume određene za taksit, sadrže dugačku specifikaciju svih potraživanja koja su uzimana kao ekvivalent određenih usluga u korist vojske, prenosa vojnih komora, naoružanja, popravki vojnih utvrda, puteva i slično. Ponekad se navode i imena hanova u kojima je vojska na svom putu odsjedala, a već realizovani troškovi naplaćuju se zajedno sa taksitom. Spominju su u jednom dokumentu hanovi u Sarajevu: Kolubara han, han Salih-age, han Blagi zade Salih, hadži Zulfikar age, Džinića han, Jabučar-Zade han, Derviš-age, Mustafa age, Imaret han, Stari han i drugi.⁴¹ Ovi dokumenti mogu poslužiti i za izučavanje administrativne organizacije bosanskog pašaluka u 19. stoljeću. Razrez taksita vršen je prema kadilucima, pa se može konstatovati da je od 1832/33. do kraja osmanske vlasti bosanski pašaluk (hercegovački sandžak nije uključen) bio podijeljena na 28 kadiluka: Sarajevo (sa nahijama: Visoko, Fojnica, Nertva, Prozor), Akhisar, Livno, Jajce, Gölhisar, Glamoč, Novosel, Ključ, Banja Luka, Bekija Kostajnica, Kamengrad, Derventa, Tešanj, Maglaj, Gračanica, Donja Tuzla, Gornja Tuzla, Bjeljina, Zvornik, Loznica, Krupa, Prača, Srebrenica, Kladanj, Čelebi Pazar, Višegrad,

³⁵ GHB, sidžil br. 65, s. 71—72.

³⁶ GHB, sidžil br. 66, s. 15.

³⁷ GHB, sidžil br. 66, s. 8.

³⁸ GHB, sidžil, br. 75, s. 50.

³⁹ isto, s. 167.

⁴⁰ GHB, sidžil, br. 78, s. 81; sidžil br. 79, s. 291.

⁴¹ GHB, sidžil, br. 49, s. 52; H. Kreševljaković, Hanovi i karavansarajbi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1957.

Stari Vlah i Novi Pazar.⁴² I iz dokumenata o gradnji vezirova dvora na Gorici, za čiju gradnju su troškovi raspoređeni na kadiluke Bosanskog pašaluka, može se konstatovati da je bosanski pašaluk imao 28 kadiluka koje smo naveli.⁴³

Sidžili iz devetnaestog stoljeća sadrže veoma važne podatke za izučavanje gradskih utvrda bosanskog ejaleta, njihove vojne opremljenosti i spremnosti da se brane i učestvuju u ratovima koji su neprekidno kucali na njihova vrata. Sve te podatke skupio je i objavio H. Kreševljaković.⁴⁴

Ponovo skrećemo pažnju na značaj građe sidžila za izučavanje raznih problema iz historije Sarajeva devetnaestog stoljeća.

U fortifikacionom dijelu Sarajeva odvijao se veoma dinamičan život što su ga stvarale bune prilike prve polovine devetnaestog stoljeća. Tragovi tih zbivanja sačuvani su u dokumentima sarajevskih sidžila. Godine 1803. i 1804. zbog ustanka u Srbiji vršene su ozbiljne popravke u sarajevskoj tvrđavi.⁴⁵ Sarajevska tvrđava popravljena je i 1820/21. godine.⁴⁶ Za vojsku u sarajevskoj tvrđavi 1840. ugledni građani Sarajeva trebalo je da obezbijede 85.000 oka pšenice i 64.250 oka ječma. Prikupljeno je 90.050 oka pšenice i 64.250 oka ječma.^{46a} Najveću količinu obezbijedio je sarajevski muteselim Muhamed Fadil-paša: 8.000 oka ječma i 15.000 oka pšenice. Ponovo su tražene nove namirnice od bogatih građana Sarajeva za vojsku i njene potrebe.⁴⁷ Sarajevska menzilhana morala je biti spremna da udovolji učestalim potrebama za komunikacijama. Jednu trećinu finansijskih potraživanja participirala je visočka nahija, a ostatak 22 zajednice sarajevske nahije. Aktivnosti ove menzilhane mogu se posmatrati i kroz finansijska potraživanja. Godine 1812. njena potraživanja bila su oko 40.000 groša, 1815. godine 35.000 groša, 1820. 35.000, 1820. god. 32.000, god. 1824. 21.750 groša, zatim 13.389.⁴⁸

Za studije o urbanoj organizaciji Sarajeva interesantni su dokumenti o vakufskim fondacijama. Vakuf Isa-bega Ishakovića — osnivača Sarajeva — restauraciju nekih svojih objekata vršio je 1815. godine. Samo za Kolobara han bilo je potrebno 199.128 groša. U dokumentu su navedeni objekti, čiju je restauraciju trebalo izvršiti, sa specifikacijom potrebnog materijala i predračunom troškova.⁴⁹ Restaura-

⁴² GHB, sidžil, br. 72, s. 65—66, sidžil, br. 73, s. 32; sidžil br. 74, s. 16, s. 72—73, sidžil br. 73, s. 32, sidžil br. 75, s. 29.

⁴³ GHB, sidžil, br. 72, s. 91.

⁴⁴ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, POF, br. II, Sarajevo 1952, s. 115—184.

⁴⁵ GHB, sidžil br. 43, s. 128, 129 i sidžil br. 44, s. 81—83, sidžil br. 45, s. 69.

⁴⁶ GHB, sidžil br. 61, s. 1.

^{46a} GHB, sidžil br. 78, s. 164—166.

⁴⁷ GHB, sidžil, br. 79, s. 10.

⁴⁸ GHB, sidžil, br. 52, s. 79, sidžil br. 56, s. 87; sidžil br. 61, s. 57, sidžil br. 64, s. 6, 25, sidžil br. 65, s. 62.

⁴⁹ GHB, sidžil, br. 56, s. 98, 99.

cija imareta, džamije i medrese Isa-begova vakufa vršena je i 1841—43. godine.⁵⁰ Godine 1832. vršena je restauracija medrese, mekteba, imareta, starog i novog hana i još nekih objekata Gazi Husrev-begova vakufa.⁵¹ Popravke na tim objektima trajale su i 1835/36. godine.⁵²

U dokumentima sidžila nalazimo podatke i o džamiji, medresi, mektebu, sebilju i mostu vakufa bosanskog valije hadži Mehmed-paše Kukavice.⁵³

Za izučavanje urbane strukture Sarajeva u prvoj polovini devetnaestog stoljeća dragocjene podatke pružaju i dokumenti o vezirovom dvoru. Uz predračun troškova za popravak dvora 1801., 1813., 1817 i 1819. godine nalazi se specifikacija građevinskog materijala sa novčanom protuvrijednošću, što je značajno i za historiju građevinarstva.^{53a}

Po nalogu vezira Kara Mahmud-paše, 1832. godine trebalo je da se sagradi nov dvorac na Gorici. Predračun troškova iznosio je 120.708,35.⁵⁴ Troškove su snosili svi kadiluci bosanskog pašaluka. Nahije sarajevskog kadiluka participirale su sa sljedećim iznosom: Sarajevska nahija 2.204 groša, visočka nahija 3.180 groša, fojnička nahija 3.180 groša, nahija Neretva 2.351 i Prozor 2.090 groša.⁵⁵

Za izučavanje konfesionalne, nacionalne i socijalne strukture stanovništva Sarajeva prve polovine devetnaestog stoljeća najznačajniji sidžilski dokumenti su in'âmât-defteri, ugovori o vjenčanju, a naročito kefileme — instrument kojim je osmanska administracija uspostavljala sigurnost u gradu ili drugom društvenom mediju.⁵⁶

U Sarajevu je, po vezirovom nalogu, uzeta kefilema 1848. godine od sarajevskih zanatlija.⁵⁷ U ovom dokumentu evidentirani su pripadnici pojedinih esnafskih redova: esnaf bakala, čebedžija, halača, terzija, kasapa, kazaza i drugi, što je vrlo dragocjeno i za upoznavanje esnafske organizacije i za upoznavanje zanatstva i njegove strukture u Sarajevu.

Na osnovu sidžilskih dokumenata može se posmatrati položaj žene u porodici i društvu. Tu su važne ostavinske rasprave umrlih ženskih lica, u kojima su evidentirani i njeni upotrebnii predmeti. Dragocjene su zbirke zlatnog nakita i zlatnog novca, koji je, također, upotrebljavan kao nakit, kao i drugih dekorativnih predmeta i sa aspekta likovne i primijenjene umjetnosti.⁵⁸ Svoje emocije žena je često

⁵⁰ GHB, sidžil, br. 79, s. 142, 152.

⁵¹ GHB, sidžil, br. 71, s. 32—35.

⁵² GHB, sidžil, br. 75, s. 33—37.

⁵³ GHB, sidžil, br. 79, s. 171.

^{53a} GHB, sidžil, br. 41, s. 66—67, sidžil br. 53, s. 28, sidžil br. 58, s. 46, sidžil br. 60, s. 52, H. Kreševljaković, Saraji ili dvori bosanskih namjesnika, Naše starine, br. 3, Sarajevo, 1955, s. 13—23.

⁵⁴ GHB, sidžil, br. 72, s. 75.

⁵⁵ GHB, sidžil, br. 72, s. 91.

⁵⁶ H. Kreševljaković, Čefilema sarajevskih kršćana iz 1788. godine, POF III, Sarajevo, 1953, s. 195—214.

⁵⁷ GHB, sidžil br. 83, s. 92—108; R. Muderizović, Popis sarajevskih zanatlija iz godine 1848, GZM II, sv. XLI, Sarajevo, 1929, str. 6—32.

pretakala u peškire i šarene ćilime, paučinaste čipke i čevrme. Čitava skala emocija žene tog doba nalazi se u brojnim radovima njenih ruku i njena srca. Sve je to bogat materijal za historičare raznih profila, kao i za etnografe. Ovdje ćemo spomenuti samo banjalučku kari sedžadu, koja se spominje 1811. godine.⁵⁹

Za kulturnu historiju Sarajeva dragocjene su zbirke knjiga čiji se popis nalazi u sidžilima iz devetnaestog stoljeća. Neke zbirke ćemo samo napomenuti, dok ćemo ovim i drugim zbirkama knjiga iz sidžila posvetiti poseban rad:

— u ostavštini kadije Ali Šaćira efendije, sina mula Mehmeda, nalazila se zbirka knjiga u vrijednosti 71.956 groša,

— u ostavštini kadije Mehmed Nazif efendije nalazila se zbirka od 174 knjige,

— 172 knjige u kožnom povezu u ostavštini hadži Ibrahim age Fazlagića iz Travnika,

— 63 knjige Tahir-bega bosanskog defterdara.

U prikazivanju školstva Bosne i Hercegovine neophodno je imati u vidu i ove zbirke knjiga.

Ovaj rad i nije imao pretenziju da da iscrpan izvještaj bogatstva sidžilske građe, već da skrene pažnju naučne javnosti na nezamjenjiv izvorni materijal, do sada vrlo malo korišćen, kao i da podstakne širu društvenu zajednicu na akciju što skorijeg, bar fragmentarnog, publikovanja ove građe.

⁵⁸ GHB, sidžil, br. 79, s. 108—111, isto s. 173.

⁵⁹ GHB sidžil, br. 51, s. 19, D. Bojanić, O banjalučkoj sedžadi, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, br. XI—XII, Sarajevo, 1985, s. 267—275.

تفسیر منکب	مدینه سعراي بوسنه ۲ اصحاب عیسی علیه السلام	۸۶۰۰
حیات القدر	ایکے وواع عالم فانی و عازم کاشف سعراي جادوانے ابدان حرقہ جزا و جزا موالے کر امدان مصطفیٰ انبیا علیہ السلام	۶۹۰
شرح دیباج	ابن محمد جردی اندلی نام متوفی کثیف مالے و جزه معینه به و حیت مبنیہ سید در اشقی زوجہ منکوحه متروکه سے ناکم بنت و در پیش اندلی و لا بوین ار قدر نایسته او غلری محمد نورکی ابن احمد اندلی	۶۵۰
تنبیحات	وصالیع نیرم ابن عطارد انه اندلی به انحصار به تحقیق نہ نظر متوفای موسی الیه تغذیه و صبا یا سنے	۱۶۰
شرح شفاء	حال جیاتنہ نصب و تعیین الپدی کے و صی کشاری و کیل انخرج حکم سے سکا نندک بالوشن زلف و در پیش مصطفیٰ بک ابن اصحاب احد بک ایلم زوجہ المرسوہ ناکمہ خانم طر فندان و دفتر م ختامند و کین و کیل	۸۰۰
شرح فرائد	سجل شرعی اصحاب عیسی علیه السلام سے سکا نندک عبد اللہ حسن بک ابن اصحاب عثمان اغا و مزبور صالح نیرم طم فندان کز مک و دفتر م ختامند و کین و کیل ثابت الوکالہ سے مر مود و در پیش مصطفیٰ بک و مزبور محمد نورکی طم موندلار و معرفت شرعیہ المذابیح تحریر و ترتیم و بعد انخرج الفلت بین المورثہ بفریضہ الشرعیہ تقسیم اولناک مختلفانے دفتر بزرگہ برد جہانے ذکر اولنور سے سن	۶۰۰
شرح مشکوٰۃ	کلام ترتیم ہدیہ سے ۱ نقایہ من الفقہ حاشیہ شیخ زاوہ جلد تحفۃ الغریب عین العلم	۶۰۰
شرح مشکوٰۃ	رجب اندلی جزا ۱ تفسیر بغوی جلد شرح نصوص حاشیہ شفاء شریف قس اموازی	۶۰۰
اسماء الالہ	انیس المبتدین و فقہ حاشیہ شیخ زاوہ حاشیہ الشباہ منہاج العابدین حاشیہ فرائض	۶۰۰
تفسیر کبیر	شرح دلائل شیعہ البنا و بیاجۃ المصباح تفسیرہ و فرجہ بزودی من الفقہ بات السادع قضایہ	۶۰۰
دیوان کبیر	فتاویٰ کمال شایع مذہب دیوان اتع مع مجموعہ حاشیہ خیال مع عصام شرح معصوم مع بقولہ	۶۰۰
نزہۃ الکا	مقن لیباب مع احکام جنائز شرح کید شاد حاشیہ نیرم و طبع انداز شرح حضرت شہداء اصلاح مع برہان	۶۰۰
منتخب	شرح دلائل مع عروض و کفایہ شرح جلال مع رسالہ مع سید صدیق شرح امانی احکام الفقہ و دیباج	۶۰۰
دفعہ سنیہ	اسباب مع ضوء القیوم حاشیہ سید سید و منظوم رسالہ شرح عقیلہ و دیوان کفایہ دفعہ صدقہ	۶۰۰
دفعہ حکمیہ	صدر الشریعہ عصام مع استعارہ مقامات جردی تمییز المفتاح کز کذوائی شرح حکم	۶۰۰
فتاویٰ کمال	فتاویٰ کمال شایع مذہب دیوان اتع مع مجموعہ حاشیہ خیال مع عصام شرح معصوم مع بقولہ	۶۰۰
شرح کاغذ	فتاویٰ کمال شایع مذہب دیوان اتع مع مجموعہ حاشیہ خیال مع عصام شرح معصوم مع بقولہ	۶۰۰
مدخل	کشف ذن جردی حاشیہ صدر شریعہ تفسیر کبیر جلد شرح جامع الکبیر مع شرح مختار	۶۰۰
اسانے کر	کشف ذن جردی حاشیہ صدر شریعہ تفسیر کبیر جلد شرح جامع الکبیر مع شرح مختار	۶۰۰

فتاویٰ منہج مع ۵۵ کوکے

SUMMARY

THE COLLECTION OF SIDZILS (COURT RECORDS) IN THE GAZI HUSREVBEG LIBRARY

In the collection of sidzils (court records) from the Gazi Husrevbeg Library there are 85 books which are primary sources for the study of our national history from the 5 century period of Turkish rule. Sidzils are collections of documents from the qadi (judge) of certain territorial-administrative regions. The territory in the jurisdiction of one qadi was called qadiluk. The work of each qadi wasn't only manifest in his juristic activity. In the event of a shortage of organs of general authority the qadi carried out various orders of central and local power. Thus he had some influence in the domain of executive power in the area where he performed his service as qadi. To them were sent the Sultan's orders and instructions concerning their areas, as well as similar types of documents which were issued by the office of the regional deputy. Due to the wide scope of the qadi's responsibility, sidzils can contain very different material for research in the political, social, economic and cultural history of a region. Collections of sidzils from the Gazi Husrevbeg Library contain 3 books from the 16th century, 37 books from the 18th century and 45 books from the 19th century. The major part of them 82 books, are protocols of the Sarajevo court. Three sidzils from the 16th century, together with the cadastral registers of the Bosnian Sanjak from the same period, represent the fundamental material for the history of Bosnia and Herzegovina. The 18th and 19th centuries are significant periods in the history of Bosnia and Herzegovina. The Ottoman Empire waged wars over a wide area for the protection of the integration of its domain. Because Bosnia was an integral part of the Empire, it participated in all wars. A reflection of all these events which influenced its economic, social and cultural life is contained in the documents of these sidzils. They have a special importance for research into the past of Sarajevo and its surroundings. On the basis of the material contained in them it is possible to follow the territorial diffusion of Sarajevo through all its streets during the 18th and 19th centuries. On the basis of the inherited documents it is possible to study the culture of residence, material and social status of its citizens, their cultural level etc.

For research into the cultural history of Sarajevo the collections of books that are listed in numerous inherited treatises are valuable. Many of these books were textbooks in maktab and madrasas and their study is also important for the history of education in Bosnia and Herzegovina.

In that respect these collections are necessary for an understanding of education in Bosnia and Herzegovina. For research into the religious, national and social structure of the population of Sarajevo,

the important sidžil documents are: in'amat defters, marriage contracts and the Kefileme-instrument by which the Ottoman administration established security in town.

For our knowledge of guilds and their structure in Sarajevo sidžils contain rich material. They also give rich material for research into the urban structure of Sarajevo and the fortified parts of Sarajevo. From the aspect of the fine arts and applied art, the collections of gold jewelry and gold money (which were used as jewels), various decorative objects for women, which are noted in sidžil documents are of great value.

The emotions of women, conveyed in their decorative tapestries, cobweb laces and coloured carpets, are rich material for ethnographers and historians of various kinds.

Because Sarajevo grew into a large urban centre and the centre of the greater Bosnian pashadom, in it were concentrated all the social and political developments of a town of Oriental-Islamic civilisation. Research into all aspect of Sarajevo is the basis of our understanding of this specific period.